

POSTSOTSIALISMI ESIMESED LAUSED

MAROŠ KRIVÝ, *urbanistika professor, Eesti Kunstiakadeemia*

TAURI TUVIKENE, *UCLi geograafiateaduskonna doktorant*

Kaua on väidetud, et sotsialistliku linnastumise loogika Ida-Euroopas andis tulemuseks natuke teist tüüpi linna kui Lääne režiimides.¹ Mitu aastakümnet on Kesk- ja Ida-Euroopa linna-geograafid endalt küsinud, kas on olemas selline asi nagu "sotsialistlik linn": linn, mille ruumilised omadused erineksid piisavalt oma vastetest arenenud kapitalistlikus maailmas (eriti Lääne-Euroopas), et õigustada üldse termini "sotsialistlik linn" olemasolu.² Linnaelul oli varem keskvalitsuse planeerimisele allunud riikides eriline tähtsus: ühest küljest aitas see kergemini täita ambitsiooni saavutada industrialiseerimist ja märgilist progressi ning teisest küljest soodustas see pigem kollektiivset kui individualistlikku identiteeti eesmärgiga luua sotsiaalselt õiglane ühiskond.³ Sotsialistlik valitsus lammatas turu ja jättis sageli poeriulid tühjaks.⁴ Riigisotsialismi kokkuvarisemine tegi Kesk- ja Ida-Euroopa riikide linnaplaneerimissüsteemid pidevalt muutuvateks.⁵

Kuulus postsotsialistlik anekdoot väidab, et "sotsialism oli kõige pikem ja valulisem tee kapitalismist kapitalismi".⁶ Mis juhtub Kesk-Euroopa linnas, mille ühiskondlik-ruumilist struktuuri, linnaelu ja kultuuri on tugevalt mõjutanud kommunistliku perioodi totalitaarne poliitiline režiim ja tsentraliseeritud käsumajandus?⁷ Kuni 1990. aastate alguseni leidis linnastumise protsess suurtes Euraasia osades aset tsentraliseeritud planeerimispoliitika tingimustes.⁸ Kesk- ja Ida-Euroopa linnad on olnud tsentraliseeritud käsumajanduse all perioode, mis ulatuvad 45 aastast 75 aastani.⁹ Kaasaegsed sõjad ja revolutsioonid (olgu siis vägivaldsed või rahumeelsed) on enam kui ühel korral muutnud põhjalikult Euroopa poliitilisi piire ja struktuure.¹⁰ 1989. aastal läksid Euroopa sotsialistlikud riigid üle uude, postsotsialistlikku ideoloogiakategooriasse.¹¹ 1989. aasta oli erakordne aasta, mil maailm vaatas hinge kinni pidades pealt, kuidas Berliini müür langes ja Ida-Euroopa kommunistlikud režiimid üksteise järel kokku kukkusid – aasta, mis tõesti muutis maailma palet.¹² Üks meeldejäävamaid pilte 20. sajandist on Berliini müüri lammutamine.¹³ Baumani jaoks oli see "viimane nael modernsete ambitsioonide kirstus", Harvey jaoks "viimane nael igasuguse marksistliku tõsiseltvõetavuse kirstus", Fukuyama jaoks "ajaloo lõpp" ja Latouri jaoks "liberalismi, kapitalismi võit, Lääne demokraatia võit marksismi asjatute lootuste üle".¹⁴ Sotsialismi hinguseleminek tõi kaasa radikaalse muutuste protsessi kõigi postsotsialistlike riikide majanduses, poliitikas ja ühiskonnas.¹⁵ Sotsialistliku süsteemi kokkuvarisemine tekitas lõoklaineid Kesk- ja Ida-Euroopa riikide majandustes.¹⁶ Riikliku sotsialismi kokkuvarisemine 1989./1990. aastal tekitas Kesk- ja Ida-Euroopas kaugeleulatuvaid sotsiaalseid ja majanduslikke muutusi.¹⁷

Postkommunistlik maailm pakub huvi mitmel põhjusel.¹⁸ Kommunismi langusele vahetult järgnenud aastaid tähistas poliitilistele ja institutsionaalsetele muutustele keskendumine.¹⁹

1. Goľubchikov, O. Phelps N. A. (2011). *The political economy of place at the post-socialist urban periphery: Governing growth on the edge of Moscow*. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 36(3), 425-40.

2. Hirt, S (2013). *Whatever happened to the (post)socialist city?* *Cities*, 32(1), S29-S38.

3. Kährlik, A., Tammaru T. (2010). *Soviet prefabricated panel housing estates: Areas of continued social mix or decline? The case of Tallinn*. *Housing Studies*, 25(2), 201-219.

4. Heller, M.A. (1998) *The tragedy of the anticommuns: Property in the transition from Marx to markets*. *Harvard Law Review*, 111(3), 621-688.

5. Ruoppila, S. (2007) *Establishing a market-orientated urban planning system after state socialism: The case of Tallinn*. *European Planning Studies*, 15(3), 405-27.

6. Dalakoglou, D (2012) *The road from capitalism to capitalism': Infrastructures of (post)socialism in Albania*. *Mobilities*, 7(4), 571-86.

7. Šykora, L. (1994). *Local urban restructuring as a mirror of globalisation processes: Prague in the 1990s*. *Urban Studies*, 31(7), 1149-1166.

8. Gentile, M. Sjöberg, Ö. (2010). *Spaces of priority: The geography of soviet housing construction in Daugavpils, Latvia*. *Annals of the Association of American Geographers*, 100(1), 112-136.

9. Bertaud, A. (2006) *The spatial structures of Central Eastern European cities*. In S. T. Tsenkova & Z. Nedović-Budić (Eds.), *The urban mosaic of post-socialist Europe. Space, institutions and policy* (pp. 91-110). Heidelberg: Physica-Verlag.

10. Andrusz, G., Harloe, M. & Széleányi, I. (Eds.). (1996). *Cities after socialism. Urban and regional change and conflict in post-socialist societies*. Oxford: Blackwell.

11. Nedović-Budić, Z., Tsenkova, S., Marcuse, P. (2006). *The urban mosaic of post-socialist Europe*. Teoses: S. Tsenkova & Z. Nedović-Budić (Eds.), *The urban mosaic of post-socialist Europe. Space, institutions and policy* (pp. 3-20). Heidelberg: Physica-Verlag.

12. Lévesque, J. (1997). *The enigma of 1989: The USSR and the liberation of Eastern Europe*. Berkeley: University of California Press.

13. Hirt, S (2012) *Iron curtains: Gates, suburbs and privatization of space in the post-socialist city*. Malden, Oxford and Chichester: Wiley-Blackwell.

14. Hörschelmann, K. (2002) *History after the end: Post-socialist difference in a (post)modern world*. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 27(1), 52-66.

15. Sailer-Fliege, U. (1999) *Characteristics of post-socialist transformation in East Central Europe*. *GeoJournal*, 49(1), 7-16.

16. Stanilov, K. (2007). *Housing trends in Central Eastern European cities during and after the period of transition*. Teoses: K.S. Stanilov (Ed.), *The post-socialist city. Urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after socialism* (lk. 173-190). Dordrecht: Springer.

17. Kovács, Z. (2009). *Social and economic transformation of historical neighbourhoods in Budapest*. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 100(4), 399-416.)

18. Outhwaite, W. (2011). *Postcommunist capitalism and democracy: Cutting the postcommunist cake*. *Journal of Democratic Socialism*, 1(1), 1-23.

Pärast riigisotsialismi kokkuvarisemist Ida-Euroopas asusid sotsialistlike kasvu- ja arengukontseptsioonide asemele kapitalistliku kasvu- ja arengukontseptsioonid.²⁰ Pärast kommunistlike režiimide kokkuvarisemist Ida-Euroopas oli reformivalitsuste esmaste prioriteetide seas omandisüsteemi muutmine.²¹ Postsotsialistlikes riikides 1980. aastate lõpus alanud sotsiaal-majandusliku elu transformatsioon avaldus ennekõike linnades.²² Segregatsioon kujundab ümber elamurajoonide maastikke postsotsialistlikes riikides.²³ Üks tähelepanuväärsemaid suurlinnade ümberstruktureerimise protsesse Ida-Euroopas alates kommunismi langusest 1989. aastal on olnud äärelinnastumine.²⁴ Kesk- ja Ida-Euroopas tekkisid pärast kommunismi kokkuvarisemist mainekad värvatega elamuklaavid, mis sümboliseerisid postsotsialismile üleminekust tekitatud sotsiaalse segregatsiooni uut mõõdet.²⁵ Kas endistes sotsialistlikes Kesk- ja Ida-Euroopa riikides kasvanud sotsiaal-majanduslik segregatsioon eluasemete osas on turureformide sisseviimise ja sisetulekute suurenenud ebavõrdsuse paratamatu tagajärg?²⁶ Suurem osa Kesk- ja Ida-Euroopa erastamist käsitlevast kirjandusest keskendub makromajanduslike strateegiatega sisseviimisele ja institutsionaalsetele reformidele; väga vähe on kirjutatud sellest, millist mõju avaldas erastamine individuaalsetele majapidamistele.²⁷

Ida-Euroopa on alates 1989. aastast teinud läbi tormilisi üleminekuperioode.²⁸ Viimase 15 aasta jooksul on Kesk- ja Ida-Euroopa ning Briti Rahvaste Ühenduse üleminekumajandusega riigid kogunud erakordselt dramaatilisi muutusi poliitika, majanduse ja ühiskonna vallas.²⁹ Väidetavasti on postsotsialistlik transformatsioon, mille all mõeldakse majanduslikke, poliitilisi, institutsionaalseid ja ideoloogilisi muutusi, mida seostatakse "kommunismi" ja "riigisotsialismi" hülgamise ja "kapitalismi" vastuvõtmisega Kesk- ja Ida-Euroopas, kestnud vähemalt kakskümmend aastat.³⁰ Enam kui kakskümmend aastat on Kesk- ja Ida-Euroopa riigid seisnud silmitsi samade probleemidega poliitilistes, majanduslikes ja sotsiaalsetes süsteemides.³¹ "Kapitalismi"-kesket tähtsust postsotsialistliku ülemineku diskursustes on nüüdseks laialdaselt tunnustatud.³² Viisteist aastat pärast sotsialistliku süsteemi äkilist kokkuvarisemist on pooled Kesk- ja Ida-Euroopa riigid, mis vapralt kommunistlikud režiimid kukutasid, teatanud edukast üleminekust turule orienteeritud demokraatlikele ühiskondadele.³³ Koos kümne postsotsialistliku riigi astumisega Euroopa Liitu ning 1989. aasta sündmuste 20. aastapäeva jõudsa lähenemisega kuuleme üha rohkem üleskutseid postsotsialismi lõpetamiseks.³⁴ Ma tegelen nii ajaloo- kui ka tulevikuküsimustega.³⁵

See kirjutis koosneb täielikult esimestest lausetest, mis on kogutud postsotsialismi käsitlevast teaduskirjandusest. Lausete kogu on pandud sidusasse narratiivi, mis sarnaneb vormilt ja sisult selle kirjanduse vormi ja sisuga, millest see ammutatud on. Samas ilmestab korduv rütm narratiivseid arhetüüpe, mida selles kirjanduses toodetakse ning taastoodetakse.

19. Grubbauer, M. (2012). *Toward a more comprehensive notion of urban change: Linking post-socialist urbanism and urban theory*. Teoses: M. Grubbauer and J. Kusiak (Eds.), *Chasing Warsaw: Socio-material dynamics of urban change since 1990*. Frankfurt and New York: Campus Verlag, 35-60.

20. Kulcsár, L. J., Domokos, T. (2005). *The post-socialist growth machine: The case of Hungary*. *International Journal of Urban and Regional Studies*, 29(3), 550-563.

21. Appel, H. (2000). *The Ideological determinants of liberal economic reform: The case of privatization*. *World Politics*, 52(4), 520-549.

22. Kostinskiy, G. (2001). *Post-socialist cities in flux*. Teoses: R. Paddison (Ed.), *Handbook of Urban Studies*. London: Sage Publications, 451-465.

23. Sýkora, L. (2009). *New socio-spatial formations: Places of residential segregation and separation in Czechia*. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 100(4), 417-35.

24. Hirt, S. (2008). *Stuck in the suburbs? Gendered perspectives on living at the edge of the post-communist city*. *Cities*, 25(6), 340-354.

25. Kovács, Z. and Hegedűs, G. (2014). *Gated communities as new forms of segregation in post-socialist Budapest*. *Cities*, 36, 200-209.

26. Marcińczak, S., Gentile, M., Stepniak, M. (2013). *Paradoxes of (post)socialist segregation: Metropolitan socio-spatial divisions under socialism and after in Poland*. *Urban Geography*, 34(3), 327-52.

27. Grime, K. (1999). *The role of privatisation in post socialist urban transition: Budapest, Kraków, Prague and Warsaw*. *GeoJournal*, 49(1), 35-42.

28. Mykhnenko, V., Turok, I. (2007). *Shrinking cities: East European urban trajectories*,

1960-2005. Working paper No. 4. Glasgow: Centre for Public Policy for Regions. Retrieved from www.gla.ac.uk/media/media_51286_en.pdf.

29. Tsenkova, S. (2006). *Beyond transitions: Understanding urban change in post-socialist cities*. Teoses: S. Tsenkova & Z. Nedović-Budić (Eds.), *The urban mosaic of post-socialist Europe. Space, institutions and policy*. Heidelberg: Physica-Verlag, 21-50.

30. Borén, T., Gentile, M. (2007). *Metropolitan processes in post-communist states: An introduction*. *Geografiska Annaler B*, 89(2), 95-110.

31. Sládek, J. (2013). *The privatisation of state housing stock in the Czech Republic - a path dependent process?* *Sociológia*, 45(3), 267-289.

32. Smith, A. Stenning, A. (2006). *Beyond household economies: articulations and spaces of economic practice in post-socialism*. *Progress in Human Geography*, 30(2), 190-213.

33. Stanilov, K. (2007). *Taking stock of post-socialist urban development: A recapitulation*. Teoses: K. Stanilov (Ed.), *The post-socialist city. Urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after socialism* (lk. 3-17). Dordrecht: Springer., *The post-socialist city. Urban form and space transformations in Central and Eastern Europe after socialism* (lk. 3-17). Dordrecht: Springer.

34. Stenning, A. Hörschelmann, K. (2008). *History, geography and difference in the post-socialist world: Or, do we still need post-socialism?* *Antipode*, 40(2), 312-335.

35. Dragadze, T. (2004). *The domestication of religion under Soviet communism*. In C. M. Hann (Ed.), *Socialism: Ideals, ideologies, and local practice*. London and New York: Routledge, 141-150.